

ખાસીના યુદ્ધ પછી મીરજાફરને હટાવીને અંગ્રેજોએ મીરકાસીમને નવાબ બનાવ્યો પણ તેના શાસનમાં બંગાળમાં કરમુકત ખાનગી વેપાર કરવાની બાબતમાં અંગ્રેજોને તેની સામે વાંકું પડ્યું. આથી અંગ્રેજોએ તેની સામે યુદ્ધ કર્યું. બક્સરના આ યુદ્ધમાં અંગ્રેજોની જીત થઈ. ત્યાર બાદ કલાઈવે અવધના નવાબ અને મુઘલ બાદશાહ સાથે સંધિ કરી. સંધિ મુજબ અવધના નવાબે કંપનીને પચાસ લાખ રૂપિયા આપવાનું સ્વીકાર્યું અને મુઘલ બાદશાહ શાહઆલમ બીજાને કંપની વાર્ષિક 26 લાખની ખંડણી આપે. તેના બદલામાં બંગાળ, બિહાર અને ઓડિશાની દીવાની સત્તા આપવાની હતી. 12 ઓગસ્ટ, 1765માં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને મુઘલ બાદશાહે બંગાળની દીવાની સત્તા આપી અને અંગ્રેજોની ભારતમાં રાજકીય સત્તા શરૂ થઈ.

કોર્નવોલિસ

જાણવું ગમશે

અંગ્રેજોએ કંપનીની આવકમાં વધારો કરવા ઈ.સ. 1772માં બંગાળમાં એક નવી વ્યવસ્થા દાખલ કરી. જેમાં જમીન મહેસૂલ વસૂલ કરવા માટે ઈજારદારો સાથે કરાર કરવામાં આવતા. જે બોલીમાં વધુ રકમ આપે તેને મહેસૂલ ઉઘરાવવાનો ઈજારો આપવામાં આવતો. આ વ્યવસ્થામાં ઈજારદારો માટે દસ્તાવેજમાં ‘ફાર્મર’ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. આથી આ વ્યવસ્થા ‘ફાર્મિંગ’ વ્યવસ્થાને નામે ઓળખાતી. આ વ્યવસ્થામાં ઈજારદારોનું એક માત્ર ધેય વધુ આવક ઊભી કરવાનું હોવાથી ખેડૂતોનું શોષણ થતું હતું. જ્યારે આ પ્રથા અસંખ્ય બની ત્યારે તેમાં સુધારો લાવવા માટે ભારતમાં ગવર્નર જનરલ તરીકે કોર્નવોલિસની નિમણૂક કરવામાં આવી.

(1) કાયમી જમાબંધી : કોર્નવોલિસ ગવર્નર જનરલ હતો ત્યારે ઈ.સ. 1793 માં ભારતમાં કાયમી જમાબંધી દાખલ કરવામાં આવી, જેમાં (1) જમીનદારને જમીનના અને જમીન મહેસૂલના હક આપવામાં આવ્યા. તેમણે સરકારના એજન્ટ તરીકે કામ કરવાનું હતું. (2) જમીનદારે જમીન મહેસૂલના નવ ભાગ સરકારને જમા કરાવવા અને દસમો ભાગ મહેનતાણા તરીકે રાખવાનો હતો.

આ પદ્ધતિમાં ખેડૂતોનું શોષણ થતું હતું. કારણ કે તેને નિશ્ચિત કરેલું મહેસૂલ જમીનદારને આપવું પડતું. જમીનદાર તેના ઉપર જુલમ કરીને પણ મહેસૂલ વસૂલ કરતો. જમીનદારે દર વર્ષ નિશ્ચિત કરાર મુજબની રકમ સરકારમાં જમા કરાવવી પડતી. તેમ છતાં કાયમી જમાબંધી જમીનદારોની તરફદારી કરતી હતી. જોકે શરૂઆતમાં જમીનદારોએ થોડું સહન કરીને નક્કી કર્યા મુજબનું મહેસૂલ આપવું પડ્યું. જે મહેસૂલ ના ભરી શક્યા તેમની જમીન જપ્ત થઈ પણ પાછળથી જમીનદારો જમીન ખરીદવા લાગ્યા. સરકારને ખેડૂતના વિકાસમાં રસ ન હતો. પરિણામે બંગાળમાં ખેડૂતોના ઘણા વિન્દોહો થયા અને ‘અન્નાબંડાર’ તરીકે ઓળખાતું બંગાળ કંગાળ બન્યું.

थोमस मूनरो

(2) रैयतवारी पद्धति : ओगाडीसभी सदीनी शडआतमां ई.स. 1820મां मुंबઈ अने मद्रास (चेन्नई) પ्रांતोમां रैयतवारी पद्धति लागુ કરવामાં આવી હતી. તેના પ્રણોત્તા થोમસ મૂનરો હતા. તે સમયે તેઓ મદ્રાસ (ચેન્નાઈ)ના ગવર્નર હતા. આ પદ્ધતિમાં જમીન ખેડુનારને જમીનનો માલિક બનાવવામાં આવ્યો હતો. સરકારની શરત મુજબ ખેડૂતે જમીન મહેસૂલ ચૂકવવાનું હતું. આ પ્રથાથી જમીનની માલિકી હકનો કોઈ ફાયદો થતો ન હતો. તેનાં કારણો આ મુજબ હતાં : (1) જમીનનું વધારે પડતું મહેસૂલ (2) સરકાર ઈચ્છે ત્યારે જમીન મહેસૂલમાં વધારો કરવાનો હક ધરાવતી હતી. (3) કોઈ પણ સ્થિતિમાં અનાજ ન પાકે કે નાશ પામે તોપણ રૈયતે જમીન મહેસૂલ તો આપવું પડતું હતું.

(3) મહાલવારી પદ્ધતિ : મહાલવારી પદ્ધતિનો અમલ ઉત્તર-પશ્ચિમ પ્રાંત અને મધ્ય ભારતના કેટલાક પ્રદેશોમાં થયો હતો. હોલ્ટ મેકેન્ઝી નામના અંગ્રેજ અધિકારીએ ઈ.સ. 1822માં મહાલવારી પદ્ધતિ દાખલ કરેલ.

બ્રિટિશ મહેસૂલી દંદતર (રેકર્ડ)માં ગ્રામ અથવા ગ્રામના સમૂહ માટે મહાલ શબ્દપ્રયોગ થતો હતો. મહાલનું એકમ ગ્રામ અથવા ગ્રામનો સમૂહ હતો. આ પ્રથા અનુસાર મહેસૂલનું એકમ ખેડૂતનું ખેતર નહિ પણ સમગ્ર ગ્રામ કે ગ્રામની જમીનના સમૂહનો સમાવેશ થતો હતો. આ પદ્ધતિમાં ગ્રામનું સર્વેક્ષણ કરી ખેતર અથવા ખેતરોના ઉત્પાદનની આવક વળે થાનમાં લઈ જમીન મહેસૂલ નક્કી કરવામાં આવતું. આથી આ પદ્ધતિ મહાલવારી પદ્ધતિ તરીકે ઓળખાઈ. જમીન મહેસૂલ વસૂલ કરવાની જવાબદારી ગ્રામના મુખીને સોંપવામાં આવતી.

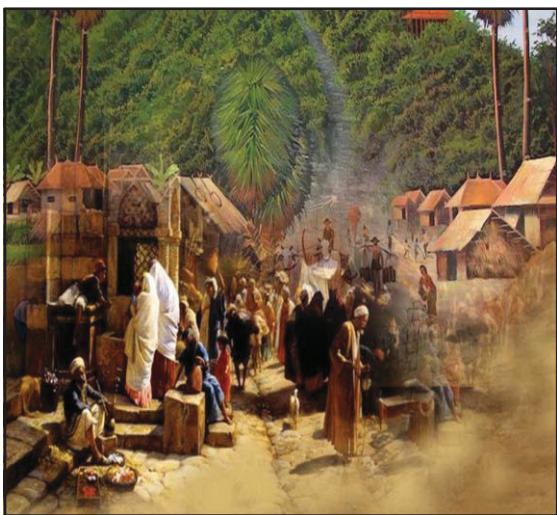
અંગ્રેજોએ પરંપરાથી ચાલી આવતી જમીન-વ્યવસ્થામાં મૂળજૂત ફેરફારો કર્યા. પરિણામે ભારતીય ગ્રામોની સ્થિરતા, સ્વાયત્તતા અને સાતત્ય છિન્નાભિન્ન થયા.

જાણવું ગમશે

ઈ.સ. 1765માં બંગાળમાં દીવાની સત્તા પ્રાપ્ત કર્યા પછી કંપનીએ તેના કર્મચારીઓ પાસે બંગાળની વાર્ષિક ઉપજની માહિતી એકઠી કરાવી. કારણ કે બિટન માટે બંગાળનું મૂલ્ય યુરોપમાં નિકાસ માટે ખેતપેદાશો આપનારું ક્ષેત્ર હતું. આથી તેણે ખેતપેદાશો ઉપર પક્કડ જમાવી.

ચર્ચા કરો

આપણે કઈ-કઈ ખેતપેદાશો વિદેશમાં નિકાસ કરીએ છીએ અને કઈ-કઈ આયાત કરીએ છીએ ? શા માટે ?

બંગાળના ગ્રામ્ય બજારનું એક દશ્ય

ઘેતીની સ્થિતિ : બંગાળમાં દીવાની સત્તા મેળવ્યા પછી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ યુરોપમાં માંગ હોય તેવી વસ્તુઓ ભારતમાંથી પ્રાપ્ત કરવાનો હતો. આથી તેણે બંગાળ, બિહાર અને ઓડિશા જેવા તે સમયના સમૃદ્ધ પ્રદેશો પર પોતાની સત્તા સ્થાપી. કંપની ભારતના ખેતપેદાશોના ખરીદ-વેચાણનાં બજારો ઉપર પોતાનો ઈજારો સ્થાપવા માંગતી હતી. ઈંગ્લેન્ડમાં નિકાસ કરવાની જે જરૂરી વસ્તુઓ હતી તેમાં ખેતપેદાશો મુખ્ય હતી. આથી કંપનીએ ભારતમાં ઘેતીનું પોતાની મરજ મુજબ વેપારીકરણ કરવા પ્રયાસ કર્યા. આ પાકોમાં મુખ્યત્વે ગળી, કપાસ, કાચું રેશમ, અફીણ અને મરીનો સમાવેશ થતો હતો. આ ખેતપેદાશોનું કંપનીશાસન હેઠળ વેપારીકરણ થતાં તેની કેવી સ્થિતિ થઈ તેના વિશે જોઈએ.

(1) કાચું રેશમ : અડારમી સદીના સમયગાળા દરમિયાન ઈંગ્લેન્ડમાં કાચું રેશમ સ્પેન અને ઈટાલીમાંથી આવતું હતું. જો બંગાળમાં થતું રેશમ હાથમાં આવી જાય તો બ્રિટનને સ્પેન અને ઈટાલી ઉપર નિર્ભર રહેવું ના પડે. આથી કંપનીએ ગમેતેમ કરીને ખેડૂતો ઉપર જુલમ ગુજરાતે પણ ઓગણીસમી સદીના અંત સુધી ભારતમાંથી નિકાસ થતાં રેશમ ઉપર પોતાની સત્તા સ્થાપી દીધી હતી.

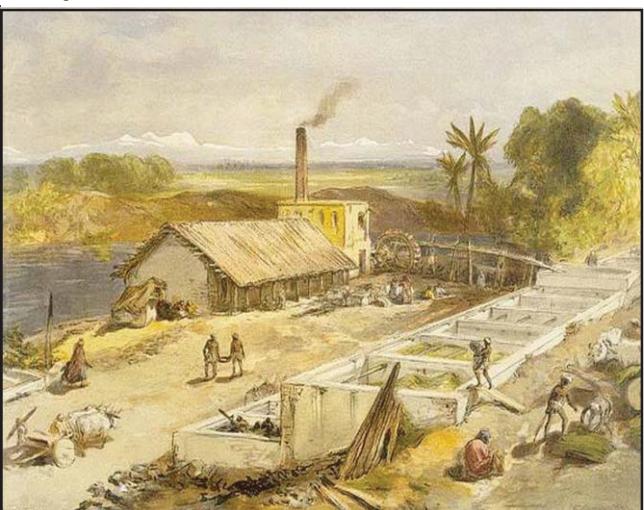
(2) ગળી : ગળી એ રંગકામમાં વપરાતું દ્રવ્ય હતું. તેનો છોડ ગરમ પ્રદેશોમાં થાય છે. તેની મોટી માંગ હતી. કાપડ ઉપર ભારતની ગળીનો રંગ ચમકતો હોય તે રીતે ઉપસતો હતો. આવો રંગ અન્ય ગળીથી ઉપસતો ન હતો. તેનો ઉપયોગ સુતરાઉ કાપડને રંગવામાં થતો હતો. ઈ.સ. 1790 સુધી યુરોપીય દેશો ગળીનો પુરવઠો કેરેબિયન દેશોમાંથી મેળવતા હતા. પરંતુ તેનું ઉત્પાદન ઘટવાથી ભારતીય ગળીની માંગ વધવા લાગી હતી. આથી અંગ્રેજો ભારતમાં પોતાની હક્કુમત હેઠળના પ્રદેશોમાં યુરોપિયનોને વસાવી ગળીનું ઉત્પાદન વધારવા લાગ્યા. ભારતમાં ગળીના ઉત્પાદનની બે પ્રથા હતી : (1) ‘નિજ’ અને (2) ‘રૈયતી’. નિજ પ્રથામાં ઉત્પાદકો પોતાનાં જ હળ, બળદ તથા ઓજારોનો ઉપયોગ કરી ખેતી કરતા. છોડ તૈયાર થાય ત્યારે કાપીને કાચો માલ કારખાનામાં પહોંચાડવામાં આવતો. જ્યારે ‘રૈયતી’ પ્રથામાં ખેડૂત પોતાની જમીન પર ગળીનું વાવેતર કરતો અને તે તૈયાર થાય ત્યારે બાંધ્યા ભાવે કારખાનેદારને વેચતો. આ પદ્ધતિમાં કારખાનેદાર ખેડૂતને લોન ધીરતો હતો. મોટા ભાગનું

પ્રવૃત્તિ

દુનિયાના નકશાની મદદથી કેરેબિયન દેશોનાં સ્થાન શોધો.

ચર્ચા કરો

તમારા વિસ્તારમાં થતા કોઈ એક રોકડિયા પાક (બજારમાં વેચવામાં આવતો પાક) વિશે માહિતી મેળવો. તેની ખેતી, વેચાણ, ઉપયોગ, નિકાસ વગેરે બાબતો વિષયક ચર્ચા કરીને એક નોંધ બનાવો.

ગળીના કારખાનામાં લઈ જતા નીલના છોડનું એક દશ્ય

ઉત્પાદન આ પ્રથાથી થતું હતું. કારણ કે ગળીના ઉત્પાદકોને એ વધુ લાભદાયક હતું, એક તો તેના ભાવ નીચા બાંધવામાં આવતા અને ખેડૂતને તેનું વાવેતર કરવા મજબૂર કરવામાં આવતો. જો ખેડૂત ઈનકાર કરે તો તેના ઉપર જુલમ કરવામાં આવતો અને તેના પાકનો નાશ કરવામાં આવતો. ખેડૂતો પર ઉત્પાદકોની ધાક જાળવી ચાખવા કંપનીના મળતિયાઓ અનેક પ્રકારની ગેરરીતિઓ આચરતા. ખોટા હિસાબો રાખતા તેમજ ખેડૂત પાસે ફરજિયાત વાવેતર કરાવતા. કંપનીના શાસકો તેના અમલદારો, ગળીના ઉત્પાદકો એકબીજા સાથે મળેલા હતા એટલે ખેડૂતોની કોઈ જ ફરિયાદ સાંભળવામાં આવતી ન હતી. આ અસંતોષના કારણે ઈ.સ. 1859-60માં વ્યાપક પ્રમાણમાં ગળીનાં રમખાણો થયાં.

ગળીના ખેતર પાસે કારખાનાનું એક દશ્ય

(3) કપાસ : જેમ ગળી એ પૂર્વ ભારતનો મહત્વનો વેપારી (રોકડિયા) પાક છે તેમ કપાસ એ પશ્ચિમ ભારતનો મહત્વનો વેપારીપાક છે. ઈ.સ. 1780ના દાયકામાં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની તથા તેમના ફૂપાપાત્ર કેટલાક વેપારીઓનો ચીન સહિત ભારતના રૂ-ઉત્પાદન કરતા પ્રદેશો ઉપર અંકુશ હતો. કંપની ખેડૂતોને તે વખતે બજારભાવ કરતા ઓછા ભાવે કપાસ વેચવા ફરજ પાડતી હતી. ખેડૂતોને કપાસના યોગ્ય ભાવ ન મળવાથી તેઓ પાયમાલ થવા લાગ્યા.

આ સિવાય તે સમયે ભારતમાં શેરડી, ચા, અફીણા, મરી અને ગરમ મસાલા પણ મહત્વના વેપારીપાકો હતા. અંગેજો આ પાકોને નીચા ભાવે ખરીદવા પોતાની રાજકીય સત્તાનો દુરુપયોગ કરતા હતા. ખેડૂતોને વાવેતર માટે અગાઉથી ધિરાણ આપવામાં આવતું. ખેડૂતો દેવાદાર બન્યા પછી તેમની પાસેથી નીચા ભાવે વેપારીપાકો ખરીદવામાં આવતા. આથી વેપારીઓને ભારે નફી મળતો અને ખેડૂતો વધુ ને વધુ ગરીબ બનતા હતા. આમ ભારતમાં વેપારીપાકોના ખરીદ-વેચાણમાં કંપનીનો પ્રભાવ હતો. ભારતના કાચા માલને કારણે ઈંગ્લેન્ડના ઉદ્યોગો સમૃદ્ધ બનતા હતા. આથી કંપની ભારતમાં વેપારીપાકો ઉપર પોતાની સત્તા સ્થાપવા માંગતી હતી. જેના કારણે ખેડૂતો મોટી સંઘામાં જમીનવિહોણા ખેતમજૂરો બની ગયા.

જનજાતિઓની સ્થિતિ : અંગેજોની વેપારી શોખણનીતિને કારણે ધણા પ્રદેશોમાં ખેડૂતો અને જનજાતિ પ્રજાએ બળવા કર્યા. આ બળવા શા માટે થયા ? અને આ સમયે જનજાતિની સ્થિતિ કેવી હતી તેના વિશે જોઈએ. ઓગણીસમી સદીમાં ભારતમાં જનજાતિના જુદા-જુદા સમૂહો હતા. જેમાં ખોડ, સંથાલો, મુંડાઓ, કોયાઓ, કોલ, ગોડ, ભીલ વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો. વર્તમાન આરંભ રાજ્યમાં હારીબાળ આસપાસ સંથાલ જાતિના આદિવાસીઓના સમૂહો હતા. જેઓ રેશમના કીડા પાળતા હતા. રેશમના વેપારીઓ સંથાલો પાસેથી કાચું રેશમ ખરીદતા હતા. છોટાનાગપુર આસપાસ મુંડ જાતિના આદિવાસી સમૂહો રહેતા હતા. આ સમુદ્દરાયો શિકાર કરવાનો અને વન્યપેદાશો એકત્ર કરવાનો વ્યવસાય કરતા હતા. મધ્ય ભારતમાં ખોડ જાતિના આદિવાસી સમૂહો પણ શિકાર અને ઝંગલપેદાશોના સંગ્રહ કરતા હતા. કેટલાક જનજાતિ સમૂહો પશુપાલન સાથે જોડાયેલ હતા. જેમાં પંજાબના પહાડી પ્રદેશમાં રહેનાર વનગુજજર અને આંધ્રપ્રદેશના લબાડિયા સમુદ્દરાયના લોકો ગાય-બેંસ પાળતા હતા. કુલ્લાનો ગદ્ડી અને કશ્મીરનો બકરવાલ સમુદ્દરાય ઘેટાં-બકરાં પાળતા હતા. જનજાતિ એટલે ઝંગલોમાં રહેનાર એવું નહિ એમાંના કેટલાક ખેડૂતો પણ હતા. તેઓ ખેતી સાથે જોડાયેલા હતા. જે મોટા ભાગે પૂર્વોત્તર અને મધ્ય ભારતના પર્વતીય તથા ઝંગલ-વિસ્તારોમાં ખેતી કરતાં હતા. આ જનજાતિઓની પ્રવૃત્તિઓ વિશે જોઈએ.

જનજાતિઓની પ્રવૃત્તિઓ

કેટલાક જનજાતિ સમૂહો ખોરાક એકઠો કરી જીવન જીવતા હતા. જનજાતિ લોકો પશુપાલન સાથે સંકળાયેલ હતા. અતુ અનુસાર તેઓ ઘેટાંબકરાંનું કે ગાય-બેંસનું ધણ લઈ સ્થળાંતર કરતા ઓડિશાનાં ઝંગલોમાં રહેતા. ખોડ સમુદ્દરાયના લોકો ટોળીઓ બનાવી સમૂહમાં શિકાર કરતા તેમજ ઝંગલોમાંથી ફળ, કંદમૂળ, ઔષધિઓ અને જડાબુદ્ધીઓ એકત્ર કરતા. ઝંગલોમાંથી મેળવેલ વસ્તુઓ સરખા ભાગે એકબીજાને વહેંચતા અને તેને સ્થાનિક બજારોમાં વેચતા હતા. ખોડ જનજાતિના લોકો કાપડ વણવાનો, ચામડાં કમાવવાનો અને તેને રંગવાનો વ્યવસાય કરતા હતા. ચામડાંના રંગકામ માટે કુસુંબી અને પલાશનાં ફૂલોનો ઉપયોગ કરતા હતા. આ સમયે દેશમાં આદિવાસી સમૂહો બે પ્રકારની ખેતી સાથે જોડાયેલા હતા : (1) સ્થળાંતરીય ખેતી અને (2) સ્થાયી ખેતી.

કેટલાક આદિવાસી સમૂહો સૂર્યનો તડકો જમીન પર પડે તે માટે ઝંગલોમાં વૃક્ષોની અડધેથી કાપણી કરીને તેમજ

જમીન પરનું ધાસ કાપીને ખેતી માટેની જમીન ખુલ્લી કરતા. જે વૃક્ષો અને ધાસની કાપણી કરી હતી તેને સળગાવી તેની રાખને જમીનમાં પાથરી નાખતા. રાખમાં પોટાશ હોવાથી જમીન ફળદુપ બનતી. એક વખત પાક ઉગાડ્યા પછી તેઓ ત્યાંથી બીજી જગ્યાએ સ્થળાંતર કરતા એટલે બીજી જગ્યાએ આ રીતે ફરીથી ખેતી કરતા આથી તેને સ્થળાંતરીય ખેતી કહેવામાં આવતી. ઓગાણીસમી સદી પહેલાં ધાણ જનજાતિઓના સમૂહો સ્થાયી ખેતી કરવા લાગ્યા હતા. આથી એમને જમીનના અધિકારો પણ મળ્યા હતા. જેમાં છોટાનાગપુરના મુંડાઓ તેમજ ગોંડ અને સંથાલોનો સમાવેશ થાય છે.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને જનજાતિઓનો વિકાસ ભયરૂપ લાગતા તેણે જનજાતિ સમુદાયોના મુખ્યાઓની સત્તા ઉપર કાપ મૂક્યો. આ મુખ્યાઓને કંપનીના નિયમોનું પાલન કરવું

જાણવું ગમશે

કોયા ચળવળ : ઈ.સ. 1879-89 દરમિયાન હાલના આંધ્રપ્રદેશમાં પૂર્વ ગોદાવરી વિસ્તારમાં કોયા બળવો થયો હતો. ઓડિશાના કોરપુર અને માલકણગિરિ જિલ્લામાં પણ આ બળવાની અસર હતી. કોયા જનજાતિ સમુદાયના નેતા કોન્ડા ડોરા હતા. આદિવાસીઓના જંગલ પરના પરંપરાગત હકો માટે આ ચળવળ હતી. કોયાઓ બિરસા મુંડાની જેમ કોન્ડી ડોરાનું 'માલકણગિરિના રાજા' તરીકે બહુમાન કરતા. પોલીસ સાથેની અથડામણમાં તેમનું અવસાન થવાથી આ ચળવળ ભાંગી પડી હતી.

આદિવાસી બળવાઓ

ઈ.સ. 1831-32માં કોલ આદિવાસીનો બળવો

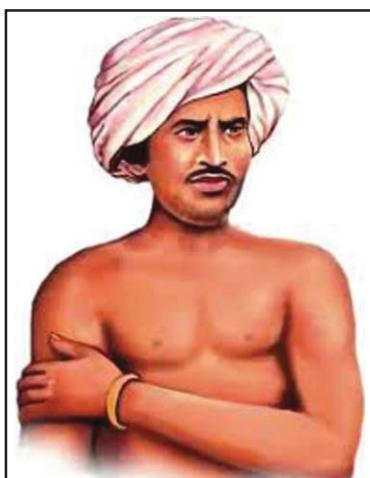
ઈ.સ. 1855માં સંથાલ બળવો

ઈ.સ. 1910માં છતીસગઢના બસીરમાં બળવો

ઈ.સ. 1940માં મહારાષ્ટ્રમાં વારલી લોકોનો બળવો

પડતું અને નજરાણાં આપવાં પડતાં. આથી એમની સ્વતંત્રતા છીનવાઈ ગઈ હતી. અંગ્રેજો એવું ઈચ્છિતા હતા કે જનજાતિ એક જગ્યાએ રહીને ખેતી કરે અને કંપની માટે આવકનું સાધન બને. આથી તેમણે જનજાતિ સમુદાયો માટે નવા કાયદાઓ બનાવ્યા. જેનો જનજાતિ સમુદાયો દ્વારા સામૂહિક વિરોધ કરવામાં આવ્યો.

બિરસા મુંડા : બિરસા મુંડાનો જન્મ 15મી નવેમ્બર, 1875માં થયો હતો. તેના પિતાનું નામ સુગના મુંડા અને માતાનું નામ કરમી મુંડાઈના હતું. બિરસાનું બચપણ ઘેટાં-બકરાં ચરાવવામાં, વાંસળી વગાડવામાં અને અખાડાની રમતોમાં પસાર થયું હતું. કુટુંબની ગરીબીના કારણે બિરસા મુંડાનું બચપણ પિતા સાથે સતત એકથી બીજી જગ્યાએ સ્થળાંતરમાં વીચ્યું હતું. જોકે બિરસાએ સ્થાનિક મિશનરી શાળાઓમાં શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. તેણે બચપણમાં મુંડા લોકો અને દીકુઓ (બહારથી આવેલા) વચ્ચેના સંગ્રામની વાતો સાંભળી હતી. તેણે જનોઈ ધારણ કરી હતી. તેમજ વૈષ્ણવધર્મ પ્રચારક સાથે પણ કામ કર્યું હતું. યુવાન વયે તેઓ જનજાતિ સમાજના ઉત્કર્ષના કાર્યમાં લાગી ગયા.

બિરસા મુંડા

ઉલગુલાન ચળવળ અને બિરસા મુંડા : અંગ્રેજ સત્તાના હિમાયતી શાહુકાર, જાગીરદાર, જમીનદાર દ્વારા આદિવાસીઓનું શોષણ ચરમસીમા પર પહોંચી ગયું હતું. જે વાતની ઊંડી અસર બિરસા પર થઈ હતી. જેના વિરોધમાં ઈ.સ. 1895માં વ્યાપક આંદોલન 'ઉલગુલાન'નું નેતૃત્વ બિરસા મુંડાએ લીધું હતું. દક્ષિણ બિહારમાં છોટાનાગપુર વિસ્તારમાં લગભગ 400 ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં આ ચળવળનો પ્રભાવ હતો. મુંડાઓનો એવો દાવો હતો કે, છોટાનાગપુર તેમનું છે. કંપની તેમના પરંપરાગત હકોનું ધોવાણ કરે છે અને ફરજિયાત વેઠ કરાવે છે.

બિરસા મુંડાના જનઆંદોલનમાં જનજાતિને તેણે હાકલ કરી હતી કે દારુ પીવાનું છોડી દેવું, ધર અને ગામની સફાઈ રાખવી. ડાકણ - જાદુકળામાં વિશ્વાસ ન રાખવો. તેણે મુંડાઓને પોતાના ગૌરવપૂર્ણ ભૂતકાળ પ્રમાણે જીવન જીવવા હાકલ કરી અને એક જગ્યાએ રહીને ખેતી કરવા જણાયું. બિરસા મુંડાની દરેક વાત મુંડા-સમુદ્ધાય સારી રીતે અનુસરતો હતો. અંગ્રેજોને બિરસાના આંદોલનથી ભય લાગ્યો. જનજાતિઓ બિરસા મુંડાના નેતૃત્વમાં મુંડારાજ સ્થાપિત કરવા ઈચ્છા હતી. જ્યારે આંદોલન ફેલાયું ત્યારે અંગ્રેજોએ રાજવહીવટને અડચણારૂપ બનવાનો ખોટા આરોપ મૂકી બિરસા મુંડાની ધરપકડ ઈ.સ. 1895માં કરવામાં આવી.

બે વર્ષ બાદ ઈ.સ. 1897માં બિરસા મુંડા જેલમાંથી મુક્ત થયા તે ફરીથી જનજાગૃતિ ચળવળમાં લાગી ગયા. એમણે દીકું અને યુરોપિયનો સામે સર્કેદ ઝડપવાળું બિરસારાજ અને ચળવળ મજબૂત બનાવી હતી. ઈ.સ. 1900માં બિરસા મુંડાનું અવસાન થયું હતું. બિરસા મુંડાની ચળવળ મંદ પડી અને અંગ્રેજો માટે સામ્રાજ્ય વિસ્તારવા મોકણું મેદાન મળી ગયું.

જાણવું ગમશે

બિરસા મુંડાની ચળવળ

બિરસા મુંડાની ચળવળમાં એક આર્થની કલ્પના હતી. તેઓ સમુદ્ધાયના લોકોને અંદરના અને યુરોપના શોખણખોરોથી મુક્ત કરાવવા માંગતા હતા. અત્યાચાર સામે મુંડાઓને અજેય બનાવવા હતા. આ ચળવળમાં મહિલાઓની સક્કિય ભાગીદારી હતી. જોકે કેટલાક પ્રસંગોમાં હિંસા પણ થતી તેમ છતાં આ ચળવળમાં ઘૃણાનું પ્રમાણ ઓછું અને વિકાસનું પ્રમાણ વિશેષ હતું.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક વાક્યમાં લખો :

- (1) મીરજાફરને હટાવીને અંગ્રેજોએ કોણે બંગાળનો નવાબ બનાવ્યો ?
- (2) ભારતમાં કયા ગવર્નરના સમયમાં કાયમી જમાબંધી દાખલ કરવામાં આવી ?
- (3) કયા યુદ્ધના વિજયથી અંગ્રેજોને બંગાળમાં મહેસૂલ ઉધરાવવાની સત્તા મળી ?
- (4) રૈયતવારી પદ્ધતિના પ્રણેતા કોણ હતા ?

2. (અ) ટૂંક નોંધ લખો :

- (1) બિરસા મુંડા
- (2) રૈયતવારી પદ્ધતિ
- (3) મહાલવારી પદ્ધતિ

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

- (1) કાયમી જમાબંધી પદ્ધતિમાં ખેડૂતોનું શોખણ કેવી રીતે થતું હતું ?
- (2) અઢારમી સદીમાં ભારતમાં ખેતીની સ્થિતિ કેવી હતી ?
- (3) યુરોપિયન દેશમાં ભારતીય ગળીની માંગ કેમ વધવા લાગી હતી ?
- (4) અંગ્રેજ શાસનમાં જનજાતિઓની પ્રવૃત્તિઓ વિશે જણાવો.

3. નીચે આપેલ વિકલ્પમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ઉત્તર લખો :

